

Boris Milosavljević

*POLEMIKA ALIMPIJA VASILJEVIĆA I MILANA KUJUNDŽIĆA ABERDARA
(1865–1873)¹*

APSTRAKT: Alimpije Vasiljević (1831–1911) je u pohvalnom prikazu Istorije filozofije (po Švegleru) Dimitrija Matića (1821–1884), objavljenom (1865) u Vili Stojana Novakovića (1842–1915), naglasio da je obrazac Matićeve knjige jedno od najnovijih i najboljih dela iz struke. U kritičkom osvrtu na Vasiljevićev prikaz, Milan Kujundžić (1842–1893) opovrgava ovu ocenu. Za generaciju Ujedinjene omladine srpske hegelovstvo je dvostruko neprihvatljivo, zbog sve uticajnijeg pozitivizma (naturalizma) i scijentizma i zbog jačanja velikonemačke ideologije sa kojom je poistovećivano. Vasiljević i Kujundžić su bili liberali. Njihova rasprava je, međutim, oštra i dugo je trajala, a u intelektualnoj javnosti praćena je sa posebnom pažnjom. Polemiše se i o stvarnoj filozofskoj relevantnosti teme idealizam-materijalizam. Iako se mogu uočiti nedoslednosti i protivrečnosti u argumentaciji, polemika je vodila samostalnom postavljanju i rešavanju problema. Polemika Kujundžić-Vasiljević prerasla je u višedecenijski spor ova dva srpska profesora filozofije na Velikoj školi i ministra prosvete.

KLJUČNE REČI: filozofska terminologija, idealizam, materijalizam, fenomenologija, multidisciplinarnost

Polemika Alimpija Vasiljevića i Milana Kujundžića predstavlja važno svedočanstvo razvoja filozofskog i naučnog mišljenja u Srbiji. U njoj se pokreće čitav niz značajnih pitanja. Neka od njih ni danas nisu izgubila na aktuelnosti. Ukazuje se na važnost filozofske terminologije i razmatra odnos naučnog i književnog jezika prema govornom jeziku. Postavlja se pitanje odnosa idealizma i materijalizma, tema kojoj je tek

---

1 Rad je napisan u okviru projekta br. 177011 Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Datumi objavljivanja novina i datiranja pisama su navedeni po julijanskom kalendaru, osim u slučaju pisama Čedomilja Mijatovića iz Engleske i eventualno zapisa Milana Kujundžića tokom boravka u inostranstvu.

predstojalo „zlatno doba“ u vreme političko-filozofske vladavine marksizma. Analizira se šta je predmet filozofije, naročito u pogledu odnosa prema teologiji i nauci. Promišlja se naučna objektivnost, jer subjekt filozofiranja uvek unosi svoja gledišta u tumačenje, što je središnja tema filozofske hermeneutike. Postavlja se pitanje svrhe i cilja naučnog rada, odnosno da li je nauka manje ili više objektivno obaveštavanje o najnovijim dostignućima i trendovima svetske nauke i prenošenje u našu sredinu prerađenog učenja nekog dominantnog filozofskog pravca ili filozofa (naučnika), ili treba očekivati originalnost naučnog dela. Upućuje se na nužnu povezanost prethodnih dostignuća sa novim naučnim dostignućima, nasuprot shvatanju o radikalnoj originalnosti, koje je vodilo originalnosti po svaku cenu, kao suprotnom polu ranijeg prosvetiteljskog shvatanja prosvetne uloge naučnih radova. Od brojnih pitanja koja su pokrenuta u polemici, izdvojićemo pitanja od važnost za filozofske teme kod nas, aktuelna pitanja, kao i teme od značaja za razumevanje teorijsko-političkih gledišta inteligencije toga vremena. Tadašnja srpska intelektualna javnost (književni svet) obuhvata široki prostor u kojem su štampani časopisi i knjige na srpskom jeziku, od Beograda, preko Novog Sada, Temišvara, Budima, Pešte do Beča. Polemike o srpskom jeziku, poeziji, nauci i politici su česte i časopisi ih rado objavljuju, a javnost prati i komentariše. Pre polemike sa Kujundžićem Alimpije Vasiljević je već učestvovao u više polemika.

Na Alimpija Vasiljevića, Stojana Boškovića i Vladimira Jovanovića se gledalo kao na trojstvo ideologa Liberalne stranke.² Desetak godina stariji Dimitrije Matić blizak je liberalima, a Kujundžić i njegov „prvi prijatelj od detinjstva“³ i zet Stojan Novaković takođe su liberali (generacijski mlađi od prethodnih). Poslednja dvojica su u duhu nacionalnog romantizma promenila svoja imena iz Joanikije (Janičije) u Milan i iz Konstantin u Stojan ([po]stojan od latinskog: constantia).⁴ U XIX veku u strankama vladaju

2 Slobodan Jovanović, „Vladimir Jovanović“, *Sabrana dela* 3, ur. R. Samardžić i Ž. Stojković, BIGZ, Jugoslavijapublik, SKZ, Beograd 1990–1991, (dalje: SD), 11, 112.

3 Vid. testament pod naslovom „Moj zaveštaj“ Milana Kujundžića (16. februara 1891) kojim je osnovao zadužbinu pri Srpskoj kraljevskoj akademiji (njegov letnjikovac `Zvezda` na Topčiderskom brdu [danas Dedinje]): „Prvo, želim da rukopise i knjige moje primi prvi prijatelj moj od detinjstva Stojan Novaković, ili njegov dragi sin Mileta. I ovlašćujem da iz rukopisa naučnih može i da se objavi, ako bi se našlo štogod novo ili dobro“. *Spomenica SKA*, Posebna izdanja, SKA 1937, 90.

4 Otac Milana (Joanikija) Kujundžića, Jovan Kujundžić, koji je kao usvojenik valjevskog protojereja, sina arhimandrita Hadži-Ruvima Neškovića (ubijenog u „seči knezova“), strica i staratelja dece vojvode Petra Nikolajevića Molera, odrastao u svešteničkoj kući, svojim sinovima davao je, u skladu sa crkvenom i patrijarhalnom tradicijom, imena iz crkvenog kalendara – Jelisej, Joanikije (majka: Nasta [Anastasija] Ranković), Aleksije. Sinu iz četvrtog braka, koji je bio mlađi i od nekih svojih sestrića, dao je ime Vojislav (dr Vojislav Kujundžić). Aberdareva braća nisu menjala svoja imena. U kući Jovana Kujundžića u Beogradu stanovao je do svog izbora za kneza (1842) Aleksandar Karađorđević, koji je tada bio adutant kneza Mihaila Obrenovića. Vid. Kosta Hristić, *Zapisi starog Beograđanina*, Nolit, Beograd (1923) 1989, 96.

skoro familijarni odnosi.⁵ U vreme polemike Vasiljević i Kujundžić se bore protiv vlade kneza Mihaila (Ilija Garašanin, Nikola Hristić, Kosta Cukić, Milivoj Blaznavac), koju liberali optužuju za apsolutizam. Kažnjavani su, premeštani i otpušteni sa posla. S druge strane, zajedno sa Vladimirom Jovanovićem suprotstavljaju se pokušaju Svetozara Markovića da preuzme rukovođenje Ujedinjenom omladinom srpskom. Svetozar Marković i njegovi drugovi, ranije oduševljeni liberalnim idejama, počeli su da se predstavljaju kao socijalisti (oko 1870), pristalice Prve internacionale (1864–1876), napadajući liberale, dojučerašnje ideološke i stranačke drugove.⁶ To je posledica događaja do kojih je došlo prilikom osnivanja Internacionalnog udruženja radnika u Londonu (1864), kada je odbačen Macinijev (liberalski) predlog programa (prema programu udruženja italijanskih radnika) i prednost data Markovim gledištima.⁷

Posle ubistva kneza Mihaila, Vladimir Jovanović i Ljuben Karavelov, bugarski nacionalista i ruski dopisnik, veoma prisutan u srpskoj javnosti toga vremena, na zahtev vlade Kneževine Srbije pritivoreni su u Novom Sadu (1870), tokom istrage političke pozadine i „moralnog ubistva“ (štampa) kneza Mihaila.⁸ Milan Kujundžić Aberdar je, međutim, objavio pesmu posvećenu knezu Mihailu (1868).⁹ Delimično

-
- 5 AS, MK, 278. Dimitrije Mita Rakić u pismu Milanu Kujundžiću Glavni odbor Napredne stranke poredi sa „familijarnim savetom“ (Beograd, 17 oktobra 1882), 2.
- 6 V. Jovanović, *Uspomene*, pr. V. Krestić, BIGZ, Beograd 1988, 270. Vid. sabrane tekstove i arhivsku građu u vezi sa radom Ujedinjene omladine srpske u: Svetozar Marković, *Celokupna dela*, 4, ur. R. Lukić, ZUNS, Beograd 1995.
- 7 V. Jovanović, *Uspomene* [1988], 272. Up. Svetozar Marković, „Kritika na `Društvenu i političku borbu u Evropi` [polemika sa Dragišom Stanojevićem]“, [(Karlovci, 24. jul 1870) *Pančevac* 60–65 (26, 30. jul, 2, 6, 9. avgust 1870)], *Celokupna dela*, 4, ur. R. Lukić, ZUNS, Beograd 1995, (dalje: CD), 2, 146. Dragiša Stanojević brani parlamentarizam i slobodu štampe i kritikuje Marksa: „Gore rekoste da je `liberalizam utopija` a pod tim liberalizmom razumete i `političku slobodu`, tj. izdavanje zakona narodnim predstavništvom, jednakost građana, slobodu ličnosti, slobodu štampe, udruženja, javnih sastanaka itd. Tako dakle! Za vas je sloboda štampe, sloboda lična, sloboda udruženja samo `utopija` ... To vi jamačno kažete iz učtivosti prema vašem diktatorskom komunisti Marksu!“ Vid. [Dragiša Stanojević], „Društvena i politička borba u Evropi“, (Zemun, 30. jun 1870), [*Pančevac*, 55–57 (9–16. jul 1870)], u S. Marković, CD, 2, 243. Marković brani Marksa: „Najveća je zasluga Karla Marksa koga g. Stanojević zaceo po čuvenju nazivlja `diktatorskim komunistom`, što je on prvi pokazao ništavilo svijju projektaša koji hoće svojim sićušnim projektima da ostave i ovce cele i kurjake site` i opet da reše socijalno pitanje. On je prvi pokazao proletarijatu put kojim može rešiti socijalno pitanje a to je: da se proletarijat svijju zemalja organizuje kao jedna partija“.
- 8 Vasa Stajić, *Novosadske biografije*, Iz arhiva novosadskog magistrata, Matica Srpska, Novi Sad 1937, fototipsko izdanje, Matica srpska, Novi Sad 2002, 150–152; V. Jovanović, *Uspomene*, 234; S. Jovanović, SD 3, 498.
- 9 AS, MK 51, Beleška u vezi sa ubistvom kneza Mihaila; AS, MK, 25, Koncept (otkrivanje spomenika knezu Mihailu) 1882; [Milan Kujundžić] Aberdar, „Senka kneza Mihaila“, *Vila* 35/4 (16. decembar 1868), 811–812. AS, MK, 101. U Kujundžićevoj ostavštini sačuvan je isečak iz

sačuvana beleška o knezu Mihailu iz rukopisne zaostavštine svedoči da je Kujundžić imao gledište drugačije od većine liberala. Mišljenja je da se nakon smrti kneza Mihaila svakim danom sve više obelodanjivao njegov pravi značaj: „Njega su trudili se da omraze pred mlađim svetom besavesni spekulanti, koji nikada slobodu iskreno ljubili nisu i koje je plemeniti knez vrlo dobro poznao. [...] svo junačenje za ustavne reforme [u kojem] smo [...] toliko [...] voljni da preterujemo, dugo [...] bi umrtvljeno ležalo, da nije bilo jedne svetle ruke, koja je podigla veo sa Srbije, kao što je narodna skupština jednoglasno iskazala!“¹⁰ Mlađi liberali, Milan Kujundžić, Stojan Novaković, Ljubomir Kaljević i Dimitrije Marinković (1874/1875) prilaze konzervativcima (što je termin koji ne treba uzimati „zdravo za gotovo“), uglavnom školskim drugovima iz Prve muške (beogradske) gimnazije (Milutin Garašanin, Čedomilj Mijatović, Kujundžićev najbolji prijatelj).¹¹ Kujundžić je i sa Kostom Cukićem bio u određenom srodstvu.¹² Osnivači su Napredne stranke (1880).

Nije jednostavno proniknuti u nijanse međusobnih odnosa Vasiljevića i Kujundžića i njihovih prijatelja, koji su se svi dugo i dobro (politički i porodično) poznavali.

---

novina u kojima „jedan čitalac Vidovdana“ komentariše članak koji je Alimpije Vasiljević (iz „poznate klike“) hteo da objavi u liberalskoj Srbiji kao odgovor na napad („bezobrazna nasrtanja“) Vidovdana. Vasiljević tvrdi da Vidovdan zastupa gledišta koja su oduvek zastupali liberali, ali nije ih zastupao u vreme vlade kneza Mihaila. Jedan čitalac ukazuje da je „svakome poznato“ da je Vidovdan bio „poluzvaničan Mihailov organ, i da kao takav nije mogao drugim pravcem ići nego Mihailovim“. Zaključuje da „ko kudi ondašnju politiku kneza Mihaila; taj, bojeći se udariti po konju, udara po sedlu, ali mu je ipak namera očigledna. Da je politika kneza Mihaila bila valjana, da tolike srećne rezultate za zemlju našu proizvodi, i da bi ih zacelo proizvela i za ceo srpski narod, da ga ne ukloniše sa sveta javni i prikriveni zlikovci, koji najpre pokušavahu ubiti ga moralno, pa ne uspeše u tome [i] ubiše ga telesno – o tome nije nam već sada ni najmanje potrebe govoriti“. Na ovom isečku na marginama nalaze se teško čitljive beleške Milana Kujundžića, a sa druge strane njegov rukopis teksta „Sedam mudraca“. Na iskrenost osećanja prema knezu Mihailu možda upućuje i stranica iz dnevnika (4. septembar 1859), gde sedamnaestogodišnji Kujundžić zapisuje na margini „Dan rođenja kneza Mihaila“. U to vreme na vlasti je knez Miloš, a mnogi su polagali velike nade u Mihaila. AS, MK, 105, 44, M. Kujundžić, Dnevnik 1859–1876.

10 AS, MK 51, Beleška u vezi sa ubistvom kneza Mihaila.

11 AS, SN 1781, Čedomilj Mijatović Stojanu Novakoviću (povodom Kujundžićeve smrti), Cromwell Villa, Ventnor, [Isle of Wight, omiljeno boravište kraljice Viktorije] England, 26. Nov. 1893, 1. U istoj prvoj skamiji Beogradske gimnazije uvek su sedeli: Milutin Garašanin, Ljubomir Kaljević, Manojlo Marić (minister građevina 1875, zet Filipa Hristića), Kujundžić i Mijatović (koji su bili prijatelji od prvog razreda gimnazije). Vid. Testament Milana Kujundžića.

12 Napredna stranka nije bila ni formirana tada, ali je bio definisan politički profil tzv. konzervativaca koji su sledili Iliju Garašanina. Šta se uopšte i u kojim tekstovima podrazumeva pod nazivima konzervativac, liberal, radikal i socijalista, posebna je tema. Novaković je u Čumićevu vladu ušao kao liberal, ali se „toliko približio konzervativcima, da se više nije računao kao liberal nego kao konzervativac“. Vid. Slobodan Jovanović, *Vlada Milana Obrenovića*, 1, SD 4, 209.

Luka I. Lazarević, ministar prosvete,¹³ seća se Milana Kujundžića u svom *Malom pomeniku*: „Filozof i pesnik, književnik i političar, Aberdar je hteo da vodi prvu reč na svim poljima. [...] Prijatne spoljašnjosti, uvek pomodno odeven, Kujundžić je rado priman u najotmenije društvo“.¹⁴ Čedomilj Mijatović, Kujundžićev najbolji prijatelj, iz Engleske, iz jednog poznatog viktorijanskog odmarališta (Ventnor), piše Stojanu Novakoviću kako je u snu (a možda i na spiritističkoj seansi)¹⁵ video Kujundžića: „lepo obučen, kicoški kao svagda, s cilindrom na glavi i s rukavicama“.¹⁶ Kosta Hristić, ministar i diplomata, iz državotvorno-konzervativnih krugova,¹⁷ u *Zapisima starog Beograđanina* svedoči da je „svoje đake vedrinom osvajao vazda oduševljeni i simpatični omladinac [Ujedinjena omladina srpska] Milan Kujundžić, koji se, iako profesor filozofije, ponajradije kretao u budoarima, pozorištu, zabavama, omladinskim skupštinama, i, večito mlad, pevao pesme ljubavne i patriotske“.¹⁸ Hristić sa manje simpatija opisuje svog profesora Alimpija Vasiljevića (doslednog liberala, iako je bio u srodstvu sa vođama konzervativaca, Garašanima, Blaznavcima), koji mu je predavao logiku i psihologiju na Velikoj školi: „glavne kvalifikacije njegove bile su što je bio jedan od najrevnosnijih pristalica namesničke vlade, a uz to u srodničkim vezama sa vrlo uticajnom u ono vreme [liberalskom] porodicom Baba-Dudića“.¹⁹ Hristić je zapisao duhovitu anegdotu o Vasiljevićevom ispitivanju studenata pred komisijom u kojoj je bio i Dimitrije Matić.²⁰ Ostavio je i opis Vasiljevićevih predavanja održanih

13 Bio u poslednjoj vladi Obrenovića. Praunuk oborkneza Ranka Lazarevića iz porodice vojvode Luke Lazarevića.

14 Lazarević opisuje politički sukob dva pesnika i bivša prijatelja – Kujundžića i Laze Kostića (ostao liberal). Vid. Luka Lazarević, „Milan Kujundžić“, *Mali pomenik*, Beograd (bez godine izdanja), 162–163.

15 Veoma je upečatljiva Mijatovićevo vizija Kujundžića koji mu iz sveta mrtvih poručuje da dopiše neke njegove stvari. Mijatović je učestvovao u spiritističkim seansama. Izvesno nije hteo o tome da piše Novakoviću u pismu. Bio je pod uticajem izdavača novina Stida (William Thomas Stead, poginuo na Titaniku) i lekara Lodža (Sir Oliver Joseph Lodge), poznatih britanskih spiritista. Branislav Petronijević je objavio knjigu *Spiritizam*, Beograd 1900.

16 AS, SN 1782, Č. Mijatović S. Novakoviću, Cromvell Villa, Ventnor, I. W. England 3/15 decembra 1893.

17 Kosta Hristić je sin višedecenijskog ministra unutrašnjih poslova i predsednika vlade, Nikole Hristića, otac kompozitora, akademika Stevana Hristića i najbolji prijatelj i šurak Laze K. Lazarevića, književnika i san. pukovnika, ličnog lekara kralja Milana.

18 Kosta Hristić, *Zapisi starog Beograđanina*, Nolit, Beograd [1923] 1989, 106.

19 Isto, 315–316. Alimpije Vasiljević je bio zet Baba-Dudića, oženjen Jelenom, sestrom Jovana Avakumovića (1841–1928), predsednika Ministarskog saveta, ministar inostranih dela i pravde, člana Srpske kraljevske akademije i sestričinom Pantelije Jovanovića, ministra finansija i kraljevskog namesnika generala Jovana Beli-Markovića. Alimpije Vasiljević je bio u srodstvu i sa Jevremom Grujićem, prvim vođom liberala.

20 Isto.

u slušaonici na prvom spratu Kapetan Mišinog zdanja.²¹ Malicioznost Hristićevih komentara nije moglo da ublaži ni to što je u radu *Tri srpska velikana: Karađorđe, Miloš i Vučić* (1907) Vasiljević u istu ravan sa osnivačima srpskih dinastija stavio i njegovog pradedu, gospodara Vučića.²² Sasvim neočekivan portret Vasiljevića, poznatog književnog čarkadžije, ostavio je Slobodan Jovanović: „[Vasiljević je umeo] da ide kroz politički život bez izlišnih sudara, i usto još, da nikada ne kvari odnose s dvorom. Naizgled nebriga, on je bez mnogo truda i mnogo rizika uspeo da se probije u prve redove svoje stranke“.²³ Reč je o složenim ličnostima, čiji javni nastupi se prilično razlikuju od zapisa iz njihove rukopisne zaostavštine, koja predstavlja dragocenu pomoć u tumačenju objavljenih radova.²⁴ Vasiljević je u svojim memoarima drugačiji čovek od pisca *Istorije narodnog obrazovanja kod Srba* (obrazovanja [razvoja kulture] naroda),²⁵ a u Kujundžićevoj rukopisnoj zaostavštini nema ni traga od „radikalnog liberalca“ i pripadnika „levice u omladini“,²⁶ već se mogu videti ismevanje radikalne (leve) opcije, iskrena privrženost monarhu, knezu Mihailu, patriotski i vojnički etos, kao i otmenost i osetljivost nesvojstvena tipičnim materijalistima toga vremena (npr. drugovima i sledbenicima Svetozara Markovića). Kujundžić pokazuje prezir prema nadmetanju u „naprednosti“ i takmičenju u usvajanju što grubljeg materijalizma: „Spomenuo sam već da materijalizam još nije složan kakvo će milostivo blagorodstvo [plemstvo] čoveku da udeli, da li blatno, dal' majmunsko“.²⁷ Živojin Žujović, činovnik Ministarstva finansija (teolog, završio državne nauke, socijalista) koji je imao dar opažanja i video raznog sveta od Petrograda, preko Minhena do Ciriha, zaverenika, nihilista, narodnovoljaca i komunaca, bio je, međutim, ubeđen da je Kujundžić materijalista.²⁸ Žujović je iznenađen Kujundžićevim stavovima: „Ko bi rekao da to piše Kujundžić! Mi barem otvoreno ispovedamo da smo u g. Kujundžiću

21 Isto, 480.

22 Hristić je uopšte maliciozan prema liberalima („bangavi Stojan Bošković“ i sl.).

23 S. Jovanović, „Vladimir Jovanović“, SD 11, 112.

24 Neuporedivo je manja ova razlika u slučajevima Vladimira Jovanovića, Stojana Novakovića, Slobodana Jovanovića.

25 Treba uzeti u obzir i protok vremena i njegovu eventualnu evoluciju. A. Vasiljević, *Istorija narodnog obrazovanja kod Srba*, 1, Državna štamparija, Beograd 1867. Up. Alimpije Vasiljević, *Moje uspomene*, Beograd, SKZ, 1990. Vid. Stojan Novaković, „Šta je to istorija obrazovanosti?“, *Matica*, 27/4 (30. septembar 1869), 626 i dalje. Reč obrazovanje služi kao prevod reči razvitak (development), kako i Svetozar Marković prevodi jedan citat iz Mila. Vid. S. Marković, CD, 4, 278, fn. 46.

26 V[eljko] Petrović, „Kujundžić, Milan (Aberdar)“, *Narodna enciklopedija srpko-hrvatsko-slovenačka*, 2, ur. S. Stanojević, Zagreb 1926, 486; Dušan Nedeljković, „Filozof Milan Kujundžić, profesor Velike škole kao socijalni pesnik“, *Pravda*, Božićni broj (6, 7, 8, 9. januar 1939).

27 AS, MK 119, M. Kujundžić, „Materijalizam“.

28 Živojin Žujović, „Umesto kritike“, *Vila* 33/4 (25. novembar 1868), 782–783.

gledali do sada mislitelja materijalitičkog pravca, ali sad vidimo da smo bili u zabludi. Šta zar `pojava` nije ništa drugo do naše subjektivno osećanje, koga kod mnogih i prema mnogim pojavama sasvim može i ne biti“.²⁹ Iako je bio kritičar materijalizma, Kujundžić nije bio zastupnik idealizma. U pismu Stojanu Novakoviću (1865) daje dragoceno tumačenje svoje ličnosti: „Ali jedno što bih [h]teo da mi bez rezonovanja veruješ to je, da u mojoj ovoj mašini žive čitavih pet, šest duša. [...] To je ključ, bez koga niti me ko god razume, niti će me razumeti. Svaka od tih duša ima svoja osobita buktanja, svoje muke, svoje akorde. U koju darneš ona će ti odgovoriti“.³⁰ Koliko je materijalizam bio poistovećivan sa napretkom, naukom i istinom, može da posvedoči i to što slobodnije i kritički o materijalizmu Kujundžić ne piše ni nekoliko godina kasnije u radu pod naslovom *Ide li svet na bolje ili na gore?* (1870), posvećenom svome ocu Jovanu Kujundžiću, gde razmatra pitanje generacijskiog jaza.³¹

Dimitrije Matić je 1865. godine objavio prvi tom *Istorije filozofije* po Šwegleru (Albert Schwegler). Alimpije Vasiljević je napisao pohvalan prikaz („kritiku“) ove Istorije filozofije, koji je izašao u časopisu *Vila* Stojana Novakovića (8. avgust 1865). Milan Kujundžić, koji je tog leta stigao u Beograd iz Oksforda, u *Vili* objavljuje kritički osvrt na Vasiljevićev prikaz (5. septembar 1865), što je bio početak dugotrajne polemike između Vasiljevića i Kujundžića. Kujundžić je srpsku štampu, a posebno *Vilu*, redovno pratio tokom studija u inostranstvu. Kada su urednici beogradske *Vile*, Stojan Novaković i novosadske *Danice*, Đorđe Popović – Daničar odlučili da više ne objavljuju odgovore na odgovore (čega se nisu u potpunosti pridržavali), nastavak polemike se produžio u zasebnim knjižicama-brošurama (nalik separatima).

U prvoj rečenici svog komentara na Vasiljevićev prikaz Matičeve knjige Kujundžić je istakao da Vasiljeviću „pripada čast“ da bude začetnik filozofske kritike kod nas.³² Posle ovakvog priznanja izvesno je da Vasiljevićev odgovor na Kujundžićev izazov ne može da izostane. Vasiljević prebacuje Kujundžiću da „samo traži priliku, da se čuje, pa makar i kojekakvim doskočicama i izvrtanjem stvari“. Na samom početku polemike Kujundžić poručuje Vasiljeviću: „mislim da se u jednom slažem sa g. kritičarem, a to u devizi sviju liberalnih ljudi: Amicus Plato, sed magis amica veritas“.³³ Vasiljević je mišljenja da je njegova ličnost „bez povoda napadnuta“.³⁴ Kujundžić sam potvrđuje da je „celom našem književnom svetu poznata žestoka i trajna prepirka fi-

29 Isto, 781–784.

30 M. Kujundžić S. Novakoviću, „Moj uredniče“ (Pariz, 9. mart 1865), 1.

31 M. Kujundžić, *Ide li svet na bolje ili na gore?* (preštampano iz *Mlade Srbadije*), Platonova štamparija, Novi Sad 1870, 71.

32 Up. Slobodan Žunjić, *Istorija srpske filozofije*, ZUNS, Beograd 2014, str. 178–179.

33 M. Kujundžić, „Pitagora il Tal“, *Vila* 40 (3. oktobar 1865), 447.

34 A. Vasiljević, „Književna izopačavanja“, 787, fn.

losofska, koju sam ja poveo sa g. A. Vasiljevićem“.³⁵ Vasiljević je u vreme polemike, po kazni, zbog svog političkog rada, premešten iz beogradske Bogoslovije u Požarevačku polugimnaziju. Ironično zaključuje: „svaki čovek od napredka zaradovaće se kad čuje liberalnu ispovest g. Kujundžijca [od Kujundžijić],³⁶ kad vidi takoga borca za slobodu, koji u tolikom svetu nađe absolutizam – kod mene u Požarevcu!“³⁷ Kujundžić odgovora, pozivajući se, navodno, na čist naučni interes: „kao da nije teorija pozvana da slobodu osvetljuje i na svome polju izvojevava, i kao da meni može iko biti bliži od onoga koji se moje struke dotiče!“³⁸ U „Komentarovom završetku“ dodaje: „slobodu ljubiti i poštovati to je dužnost svakoga poštenog građanina i prvi je uslov javnome piscu. Ali u ime te reči preprečiti svaki razvitak, zabraniti svaki razgovor, gaziti nogom svaku različicu, bacati nauku u lance samovolje, nije li to farisjestvo hrišćanskoga veka? [...] A ja sam kao đak jednoj se devizi klanjao, njome sam započeo učiteljski poziv moj, njojzi mislim uvek veran ostati – toj devizi je ime: borba protivu apsolutizma“.³⁹

Na početku polemike desetak godina stariji Vasiljević nastupa samouvereno, može se reći paternalistički: „Istina, nije mi milo što ste mi vi pali šaka; ali hoću na vama da pokažem primer drugima, šta ih očekuje, ako s tak[v]im slabim oružjem izađu na borbu sa mnom“.⁴⁰ Rasprava je u javnosti praćena sa „neobičnom pažnjom“.⁴¹ Kujundžić posebno naglašava značaj javnosti: „volim da se dvoumljenja iznesu za vremena na videlo, kako bi za vremena mogli biti i načisto sa njima. Javnost je bila i ostaje uvek moje uverenje“. Na početku *Komentara na [Vasiljevićeva] Književna izopačavanja*, daje pregled dotadašnje polemike koji je, iako nepotpun, sigurno bio koristan za snalaženje u redosledu ovih filozofskih utuka.⁴²

U polemici ima namernih i slučajnih pogrešaka u tumačenju stavova suprotne strane, kao i preterivanja. Zbog pobede u ovom „mejdanu“ (kako su ga sami nazivali)⁴³

35 Milan Kujundžić, *Komentar na „Književna izopačavanja“ g. A. Vasiljevića*, *Danica* 33, 1865, Državna štamparija, Beograd 1865.

36 Jedno vreme se pisalo i Ilijć i Kumrijć.

37 A. Vasiljević, „Svet harmonije“. Čitao kao pristup k svojim filozofijskim predavanjima u Velikoj školi Milan Kujundžić (*Vila* broj 8 i 9)“, *Danica* 12/7 (30. april 1866), 288.

38 M. Kujundžić, „Ključ mudrosti“, 331–332.

39 M. Kujundžić, „Komentarov završetak“, 8.

40 A. Vasiljević, „Još nekoliko reči o filozofskim primedbama g. Kujundžića“, *Vila* 42 (17. oktobar 1865), 516.

41 S. Bošković, *Matić*, 57. „Još kao profesor požarevačke polugimnazije, Vasiljević je vodio s Kujundžićem u *Vili* živu polemiku o staroj grčkoj filozofiji, o Pitagori i Talesu“. Vid. Kosta Hristić, *Zapisi starog Beograđanina*, Nolit, Beograd (1923) 1989, 316.

42 M. Kujundžić, „Umesto odgovora“, *Vila* 34/4 (5. decembar 1868), 802–807.

43 „Time je on učinio dva koraka dalje u raspri našoj. Time prvo, što je prešao na sasvim drugi

ima i pretpostavljanja efektnih jezičkih izraza verodostojnosti rečenog. Nisu, međutim, prekoračene granice ponašanja (lična i porodična pitanja), što bi u to vreme moglo voditi i nečim rizičnijem od borbe perima.⁴⁴

Matićeva *Istorija filozofije* (1865) napisana je „po“ *Istoriji filozofije* Alberta Šveglera (Albert Schwegler, *Geschichte der Philosophie im Umriss*. 1847, 1848), hegelovca, protestantskog teologa i istoričara,⁴⁵ koju je Matiću preporučio njegov berlinski profesor, hegelovac Mišle (Karl Ludwig Michelet).⁴⁶ Da je delo napisano po knjizi drugog autora znači da je napisano po obrascu,⁴⁷ „upućuje na nedoslovan prevod“,⁴⁸ odnosno adaptaciju (sitnije izmene). *Istorija filozofije* završava se Hegelom, preciznije, jednom stranicom teksta o otkrivenoj religiji i jednom, završnom rečenicom o apsolutnoj filozofiji.⁴⁹ Polemika Vasiljević–Kujundžić nije bez razloga inicirana Matićevom *Istorijom filozofije* (po Švegleru). Slične polemike su vođene u inostranstvu.⁵⁰

---

predeo, on je utakao sa mejdana“. Vid. M. Kujundžić, „Ključ mudrosti“, 332.

- 44 U to vreme Vladimir Jovanović ogorčeno piše protiv dvoboja. Vid. [Vladimir Jovanović], „Dvoboj (duel, mejdan)“, u: „Prostačke zablude, predrasude, praznoverice od jednog člana Matice Srpske“, *Srpski letopis* (za 1867, 1868, 1869), 41/112, 1871, str. 310. Vid. više u: Boris Milosavljević, „Dvoboj u Srbiji. Istorijski, društveni, pravni, politički i moralni aspekt“, *Gođišnjak za društvenu istoriju* 21/ 1 (2014), 7–36.
- 45 Po marksističkom dijamatovskom ključu, međutim, Matić je i veći idealista i desničar od Šveglera. Vid. Mihailo Popović, „Prva srpska istorija filozofije, Matićeva adaptacija Šveglrove istorije filozofije“, Naučni prilozi studenata Filozofskog fakulteta, Beograd 1949, 65–74.
- 46 D. Matić, *Istorija filozofije*, 2, Državna štamparija, Beograd 1865, 1.
- 47 „A g. D. Matić napisao je ovu svoju knjigu po Švegleru. Dakle, on je uzeo sebi za obrazac jedno od najnovijih i najboljih dela po toj struci. Po tome ova njegova knjiga predstavlja najnovije rezultate, do kojih je došla istorija filosofije i po toj se knjizi mogu čitaoci poznati sa današnjim stanjem te nauke“. Vid. A. Vasiljević, „Istorija filosofije“, 406.
- 48 Milan Jovanović Stoimirović, „Dimitrije Matić“, u: *Silnete starog Beograda*, Prosveta, Beograd 2008, 661.
- 49 To mu zamera Stojan Bošković, Matić (1886/9), 56–57. Vid. D. Matić, *Istorija filozofije*, 2, 1; A. Schwegler, *Geschichte der Philosophie*, 243.
- 50 James Hutchison Stirling, „Note Conclusory“ („Why the History of Philosophy Ends with Hegel, and not with Comte“; [dodatak u kasnijim izdanjima: „Mr. Lewes’s Accusation of Atheism Against Hegel“, „Pantheism and Paganism“]), Albert Schwegler, *Handbook of the History of Philosophy*, Translated and Annotated by J. H. Striling, Eleventh edition, Edmonton & Douglas, Oliver and Boyd etc, Edinburgh 1867, 396–417. Luis (George Henry Lewes) polemisi sa hegelovcem Stirlingom, jednim od prevodilaca Šveglrove Istorije filozofije na engleski jezik. U predgovoru Luis navodi da je nameravao da preradi poglavlje o Hegelu, posebno da bi odgovorio na izazov Stirlingovog (pokazaće se) uticajnog dela (na razvoj britanskog idealizma) Hegelova tajna (James Hutchison Stirling, *The Secret of Hegel: Being the Hegelian System in Origin Principle, Form and Matter* 1865), ali je morao da odustane zbog zdravstvenih razloga. Pošto nije promenio svoju ocenu o Hegelu, odustao je od prerade. George Henry Lewes, *The History of Philosophy from Thales to Comte*, 3rd ed in two vols, Vol. II Modern Philosophy,

Trideset godina nakon Hegelove smrti hegelovska filozofija prolazi kroz period oštrog kritikovanja i odbacivanja.⁵¹ Nije bilo moguće boriti se protiv uspeha prirodne nauke potvrđenog primenom u praktičnom životu. Scijentizam je postao vera industrijalizovanog i modernizovanog XIX veka.

Milan Kujundžić (1865) i kasnije Stojan Bošković (1886/9) zameraju što se u Matičevoj *Istoriji filozofije* ne razmatra i Kont (kao u pozitivističkoj Luisovoj [George Henry Lewes] *Istoriji filozofije od Talesa do Konta*).⁵² Započinjući polemiku kritikom Vasiljevićevog pohvalnog prikaza Matičeve *Istorije filozofije* (po Švegleru), Kujundžić problematizuje Vasiljevićevo tvrđenje da Šveglerova knjiga predstavlja najnoviju i najbolju istoriju filozofije. Naglašava da Šveglер nije poznat kao najnoviji i najbolji istoričar filozofije: „Da prvo nije, jasno dokazuju svakom najnoviji programi knjižara stranih. Da drugo nije, to zna svaki koji zna koliko vredi u filozofiji površnost i konservatizam“.⁵³ U odgovoru Vasiljević preporučuje Kujundžiću da bolje pregleda najnovije programe stranih knjižara, kao i da pročita „na korici same knjige kad je ona štampana“.⁵⁴ Na ovu primedbu Kujundžić nema teškoće da odgovori, pošto je Šveglерova knjiga, iako poboljšana, već više puta štampana nakon davno objavljenog prvog izdanja (1847/8).⁵⁵ S druge strane redigovanje (poboljšavanje), prevođenje i često preštampanje (desetine hiljada prodatih primeraka), kao i velika popularnost, govore u prilog Šveglерove knjige. Na nju kasnije upućuje i Branislav Petronijević: „Šveglерova [knjiga] daje najlakši⁵⁶ pregled istorije filozofije, ima [je] i kod Reclam-a [15-to revidirano izdanje, 1905]“.⁵⁷ Vasiljević upućuje na autoritet Mišlea koji je Matiću preporučio ovu knjigu, što znači da se konsultovao sa Matićem, pošto se Mišleova preporuka spominje tek na početku drugog toma *Istorije filozofije* koji u vreme početka

---

Longmans, London 1867, VII.

51 Polemika je započeta samo trideset i četiri godine nakon Hegelove smrti (1831), jedanaest godina nakon Šelingove (1854) i sedam godina posle Kontove (1857) smrti. Da je Vasiljević iz Duhovne akademije izašao kao hegelovac, vid. Vladimir Jovanović, „Alimpije Vasiljević“, SKG 26 (1911), 707.

52 George Henry Lewes, *A Biographical History of Philosophy*, IV, From Bacon to the Present Day, G. Cox & Co, London 1853; *The History of Philosophy from Thales to Comte*, 3rd ed in two vols, Vol. II Modern Philosophy, Longmans, London 1867.

53 M. Kujundžić, „Pitagora ili Tal (dopuna)“, *Vila* 40 (3. oktobar 1865), 494.

54 A. Vasiljević, „Još nekoliko reči...“, 517.

55 M. Kujundžić, „Odgovor na `Još nekoliko reči...`“, *Vila* 41 (10. oktobar 1865), 519.

56 Da je najlakši pregled, verovatno je napisano s obzirom na Kujundžićevu kritiku. To nije prva karakteristika Šveglерove knjige koja upada u oči.

57 Albert Schwegler, *Geschichte der Philosophie im Umriß* [1847/8], Verlag Philipp Reclam, Leipzig 1905. Vid. Branislav Petronijević, „Uvod“, *Istorija indijske filozofije* [beleške sa predavanja g. dr. Branislava Petronijevića, litografija Koste M. Bojkovića, Beograd (bez godine), 2–5] u: Branislav Petronijević, *Izabrana dela*, 5 pr. S. Žunjić, I. Marić, ZUNS, Beograd 1998, 12.

polemike još nije bio objavljen.⁵⁸ U vezi sa Mišleovom preporukom Kujundžić zaključuje: „Što g. Vasiljević za leđima Mišlea prošaptava, da se ovome knjiga `dopada`, to nije čudo. A još manje je čudo što g. Vasiljević ne ume sebe da zapita: šta bi njegov vođa Mišle odgovorio kad bi mu stavio na sravnenje Šveglerovu knjigu i Heg[el]love⁵⁹ prelekcije o istoriji filozofije koje je Mišle izdao?“⁶⁰

Kujundžić kritikuje Vasiljevićeovu tezu da na početku istorije antičke filozofije treba da bude Pitagora, a ne Tales,⁶¹ što je vezano za shvatanje odnosa idealizma i materijalizma kroz istoriju filozofije („Pitagora ili Tal?“).⁶² Kujundžić kasnije dokazuje da Vasiljević ne samo što ide protiv svih istoričara filozofije, već ide i protiv Hegelove logike u istoriji filozofije, kao i protiv dosledno izvedenog pojma istorije u Matičevoj, odnosno Šveglerovoj knjizi: „Razvitak počinje i kod Hegela kakvoćom, pa tek posle prelazi u količinu. G. Vasiljević pak reče u svojoj prvoj kritici, da razvitak počinje količinom (Pitagora), pa tek posle prelazi u kakvoću (jonska škola)“.⁶³ Vasiljević je odgovorio na Kujundžićevu kritiku („Odgovor g. Kujundžiću“),⁶⁴ nakon čega je Kujundžić objavio repliku („Pitagora ili Tal[es], dopuna od M. Kujundžića“),⁶⁵ a potom Vasiljević svoj odgovor („Još nekoliko reči o filozofskim primedbama g. Kujundžića“).⁶⁶ Poslednja dva teksta polemike vođene u *Vili* objavljena su zajedno. Vasiljević završava svoj članak napomenom da više neće polemisati,⁶⁷ što je uredništvo iskoristilo da u napomeni naglasi da polemiku više neće objavljivati: „Da se ova prepirka ne bi vrlo otezala saopštili smo pre štampanja g. Kujundžiću odgovor g. A. Vasiljevića neka kaže što ima volju i tako sad oboje jedno za drugim puštamo u svet“.⁶⁸ Pošto je video Kujundžićevu repliku („Odgovor na `Još nekoliko reči...`“) na svoj

58 D. Matić, *Istorija filozofije*, 2, Državna štamparija, Beograd 1865, 1; A. Vasiljević, „Još nekoliko reči o filozofskim primedbama g. Kujundžića“, *Vila* 41 (10. oktobar 1865), 518.

59 Kujundžić piše Heglove, što je bliže nemačkom izgovoru. U novije vreme tako je, govoreći na srpskom, ali ne i u tekstovima, Hegelovo ime izgovarao Mihailo Đurić.

60 M. Kujundžić, „Odgovor na `Još nekoliko reči...`“, *Vila* 41 (10. oktobar 1865), 520.

61 Na početku polemike pišu Tal, a kasnije i Tales.

62 M. Kujundžić, „Pitagora ili Tal“, 445. Vid. i Ilija Marić, *Filosofija na Velikoj školi*, Plato, Beograd 2003, 46. Alimpije Vasiljević jasno i jezgrovito objašnjava hegelovsko shvatanje istorije filozofije. Ne smatra ga samo jednim filozofskim pristupom, već sam predmet istorije filozofije identifikuje sa hegelovskim shvatanjem istorije filozofije.

63 M. Kujundžić, „Komentarov završetak (Posle „Nekoliko reči g. A. Vasiljevića“)“, 5.

64 A. Vasiljević, „Odgovor g. Kujundžiću“, *Vila* 38 (19. septembar 1865), 469–470.

65 M. Kujundžić, Milan, „Pitagora ili Tal (dopuna)“, *Vila* 40 (3. oktobar 1865), 494–495.

66 A. Vasiljević, „Još nekoliko reč o filozofskim primedbama g. Kujundžića“, *Vila* 42 (17. oktobar 1865), 516–518.

67 Isto, 517.

68 Isto, 516.

odgovor, Vasiljević je ipak želeo da produži polemiku, ali mu uredništvo nije izašlo u susret. Ukazujući na lične veze kao razlog odbijanja da mu se objavi članak (Stojan Novaković je oženjen Jeleno Kujundžić, sestrom Milana Kujundžića), Vasiljević svoj tekst „Književna izopačavanja“ objavljuje u novosadskoj *Danici*. Vasiljevićevo prpratno pismo uredniku časopisa *Danica*, Đorđu Popoviću Daničaru (ovim nadimkom je razlikovan od imenjaka Đorđa Popovića alias Đure Daničića, i drugih imenjaka iz uglavnom prečanskih svešteničkih porodica), objavljeno je u fusnoti teksta: „Trebalo je da ovaj moj odgovor izađe u *Vili*, gde je slučajno otpočeta prepirka između mene i g. Kujundžića; ali uredniku *Vile* valjda srodničke sveze sa mojim protivnikom nisu mogle dopustiti da u svoj list primi ovaj odgovor, počem je neobzirujući se na književnički običaj i pristojnost, g. Kujundžiću (svome šuraku) dao prvu i poslednju reč protivu mene. S toga se obraćam vama, kao nepristrasnom u ovoj stvari i uveren sam da ćete vi to štampati koliko zbog naše filofske književnosti, toliko i radi moje ličnosti, koja je bez povoda napadnuta“.⁶⁹ Urednik *Danice* odbija da objavi Kujundžićev odgovor na Vasiljevićev članak jer „nije rad da se u njegovom listu produžuje borba koja je u tuđem listu započeta“.⁷⁰

Nakon toga Kujundžić izdaje brošuru (knjižicu) pod naslovom *Komentar na „Književna izopačavanja“ g. A. Vasiljevića, Danica 33, 1865*, u kojoj je dao pregled dotadašnje polemike. Napominje da je nameravao da pošalje privatno pismo Vasiljeviću. Pošto je Vasiljević u drugom časopisu (*Danici*) objavio svoju kritiku, Kujundžić je odlučio da javnosti preda pismo namenjeno Vasiljeviću. Opovrgava tvrđenje da je urednik *Vile* (Stojan Novaković) odbio Vasiljevićev članak „za ljubav šuraku svome“.

Kujundžić iznosi i pozitivne razloge za produžetak polemike: „Korist kojoj se nadam ona je ista koju ljudi obično od bure objavljuje u *Vili* tekst o svetskoj naučnoj skupštini, gde kritikuje hegelovstvo i hegelovski odnos prema teologiji (1865).

Na Kujundžićev *Komentar na „Književna izopačavanja“* Vasiljević odgovara svojom brošuram pod naslovom *Nekoliko reči o 'Komentar' g. M. Kujundžića* (1866).⁷¹ Kujundžić reaguje tekstem „Komentarov završetak (Posle 'Nekoliko reči g. A. Vasiljevića')“ u bečkom časopisu *Svetovid* Aleksandra Andrića, i u zasebnoj brošuri (separatu).⁷²

U junu 1866. godine⁷³ nastupila je pauza u polemici koja je trajala do 1867. godine. Verovatno je do zatišja došlo zbog vanrednog stanja u Beogradu, gde se tokom leta

69 A. Vasiljević, „Književna izopačavanja“, 787, fn.

70 M. Kujundžić, *Komentar na „Književna izopačavanja“ g. A. Vasiljevića, Danica 33, 1865*, Državna štamparija, Beograd 1865.

71 A. Vasiljević, *Nekoliko reči o 'Komentar' g. M. Kujundžića*, Štamparija Nikole Stefanovića, Beograd 1866.

72 Nema sačuvanih, odnosno do sada pronađenih brojeva *Svetovida* za 1865/6. godinu. Zasebna brošura je štampana u štampariji (knjigopečatnji) A. Andrića u Beogradu 1866. godine.

73 M. Kujundžić, „Ključ mudrosti“, *Vila* 20 (15. maj 1866), 331.

1866. godine pojavila smrtonosna kolera, koju je u beogradski grad (kalemegdansku tvrđavu) doneo novi osmanski garnizon prekomandovan iz Male Azije. Proširila se na varoš preko jevrejske mahale, pošto je ona bila najbliža tvrđavi (Kalemegdanu).⁷⁴ Kolera se, inače, naredne godine pojavila u Cirihu, zbog čega se Živojin Žujović sklonio u Baden.

Za vreme polemike Vasiljević–Kujundžić umro je profesor filozofije na Velikoj školi, Konstanatin Branković. Za novog predavača, suplenta za filozofiju (zastupnika profesora filozofije) na Velikoj školi,⁷⁵ postavljen je Milan Kujundžić (13. [25] januara 1866).⁷⁶

Milan Kujundžić je imao temeljno i široko obrazovanje. Prvo se školovao na nemačkom jeziku u Pančevu, a potom je školovanje nastavio u Beogradu. Po završetku sedmog razreda Beogradske gimnazije (1859) Kujundžić se upisao na Pravno odeljenje Liceja.⁷⁷ U vreme turskog bombardovanja Beograda i borbi u gradu (započetih incidentom na Čukur-česmi), prijavio se u narodnu vojsku kao dobrovoljac (1862). Nešto kasnije je u pešadijskoj Licejskoj četi.⁷⁸ Kao državni stipendista produžio je studije u Beču (1863), Minhenu (1864), Parizu (1864/5) i Oksfordu (1865).⁷⁹ Kujundžić je u

74 Pustoš u Beogradu opisuje Kosta Hristić, *Zapisi starog Beograđanina*, Nolit, Beograd (1923) 1989, 48.

75 „Na predlog ministra prosvete i crkvenih dela [Kosta Cukić (zastupa)] Njegova Svetlost knjaz blagovolio je pod 13. januar postaviti arhimandrita vitovničkog Nikanora za profesora bogoslovije i Milana Kujundžića za suplenta pri Velikoj školi“. Vid. *Srpske novine* 6/32 (18. januar 1866), 21. Vid. Kujundžićev poziv na pretplatu na prvi deo *Sveta harmonije* (drugi naslov: *Filosofija kao nauka u kome je Srce*). U ovoj će se knjizi izlagati „u kratkim potezima a jezikom razumljivim prva pitnja koja nam se pri pogledu na svet nameću i najviše osobine u kojima nam se svet i priroda pred nama javlja, za tim će se izlagati sveza naša sa tom tako viđenom prirodom, pa gradivo iz kog smo sastavljeni i način na koji se kao celina javljamo, zatim pojedine radnje kojima se ova celina održava, i promene koje te radnje u osećanju bude, pa opšte osobine osećanja i osobine koje se pojavljuju u snovima, temperamentima i fizionomiji“. Knjiga će biti gotova do polovine juna, cena je 5 gr (50 novč), a novci s imenima šalju se ili g. Kujundžiću, ili kome je naručnije, uredniku ovoga lista i uredništvu Matice u Novom Sadu“. Vid. *Vila* 21/3 (21. maj 1867), 340. Da je izašla knjiga obavešteno u *Vili* 24/3 (11. jun 1867), 387.

76 M. Kujundžić, „Komentarov završetak (Posle „Nekoliko reči g. A. Vasiljevića“)“, 6; *Nekrolog M. Kujundžiću*, Videlo 136 (1893).

77 AS, MK, 320, Beleške iz istorije („pravnik 2. godine“), 12. sepembar 1860.

78 AS, MK 1, Konduit lista rez. art. majora (kasnije potpukovnika) M. Kujundžića.

79 AS, MK 185. Sačuvan je koncept pisma (predstavke) upućene knezu Mihailu (u analitičkom inventaru AS, pogrešno zabeleženo Milana) u kojem Milan Kujundžić izražava želju za daljim školovanjem (bez datuma). Verovatno je molba bila potrebna da bi se posle 1862. godine dobila državna stipendija za nastavak školovanja u inostranstvu. AS, MK 1. U oficirskoj konduit listi rez. art. majora M. Kujundžića na pitanje „Kakve je nauke i gde slušao, ima li dokumenta na to“ rukom je zapisano: „Svršio [dodato iznad teksta drugim rukopisom] Veliku školu u Beogradu. [dodato iznad: Slušalac?] Univerzitete u Beču, Minhenu, Parizu i Oksfordu“. AS, MK 297, M.

srpsko-turskim ratovima (1876/8) učestvovao u borbenim jedinicama kao počasni i potom rezervni oficir (art. kapetan i major) kod Novog Pazara (komandovao je artiljerijskom baterijom) i mosta na Moravi, a u Srpsko-bugarskom ratu (1885) u borbama kod Pirota. Bio je i sekretar vrhovnog komandanta, kneza Milana.⁸⁰ Pored domaćih i stranih ordena, odlikovan je ratnim Ordenom Takovskog krsta sa mačevima 4. stepena i medaljama za hrabrost (srebrnom i zlatnom). Poznat je kao pesnik (Aberdar) i jedna njegova pesma ušla je u kanonsku *Antologiju novije srpske lirike* Bogdana Popovića. Svoju kuću sa imanjem na Dedinju (pre rata se zvalo Topčidersko brdo)⁸¹ i novčanim sredstvima ostavio je testamentom Srpskoj kraljevskoj akademiji nauka (nije se ženio).⁸²

Vasiljević je u vreme polemike bio profesor u Požarevačkoj polugimnaziji, gde je premešten iz političkih razloga iz beogradske Bogoslovije u kojoj je predavao psihologiju, logiku i omilitiku (besedništvo).⁸³ Od osnivanja Velike škole 1863. do 1868. godine Vasiljević je više puta slao molbe da bude postavljen na mesto nastavnika filozofije na Velikoj školi.⁸⁴ Rektorat Velike škole nije usvajao njegove molbe sa formalnim izgovorom da Vasiljević nije „učio filozofske nauke“ (1868), pošto je završio (sedmogodišnje) teološke studije na Duhovnoj akademiji u Kijevu (gde mu je profesor filozofije bio [hegelovac] Pamfil Jurkevič).⁸⁵ Ovaj argument koristio je i Kujundžić u

---

Kujundžiću ocu (Beč 6. jun 1863); AS, MK 204, Koncept pisma M. Kujundžića prijatelju (Pariz, 1 novembar 1864). AS, MK 298, M. Kujundžić Jovanu Kujundžiću o školovanju (Pariz, 7. mart 1865). U pismu ocu iz Pariza Kujundžić navodi da je u već u 18. (!) školi (počevši od osnovne). U drugom pismu ocu evocira uspomenu na prvi dan u (osnovnoj) školi u koju ga je otac odveo, podseća se koliko je želeo da uđe u školu (gde prvo nisu hteli da ga prime jer je imao malo godina). AS, MK 105, M. Kujundžić, Dnevnik, 176–190. Sačuvan je deo Kujundžićevog dnevnika kao druga posebna sveska (prve nema) u vreme boravka u Minhenu (3. april – 19. jun 1864). Dnevnik je skoro potpuno privatn. U njemu se opisuju odlasci u crkvu, pozorište, u minhenske pivnice, druženja, incidenti i beleže razmišljanja povodom vesti iz Srbije, ali se ne govori o studijama. AS, MK, 105, Dnevnik (oštećen 202 l, praznina između 1864 i 1876), 1859–1877. (tj. 1876), „Minhen II“ (3. april, 13. April 1864), 176. Prva rečenica druge knjižice minhenskog dnevnika podstaknuta je vestima o smrti jedne devojke koju je poznavao: „To mora interesantno biti kad čoveku vreme umiranja dođe. Čini mi se jedva bih dočekao taj poslednji čas da najedanput celu zagonetku života mog razrešenu vidim. Posle tog časa nema više tajni – najveća tajna naša otkriće sama veo sa lica svoga“.

80 AS, MK 1, Konduit lista rez. art. majora (kasnije potpukovnika) M. Kujundžića.

81 Dedinje je bilo ime samo za brdo na čijem vrhu se danas nalazi dvorski kompleks.

82 Sačuvana su brojna pisma dama i dnevnički zapisi. Imao je, međutim, bliske srodnike, braću i sestre.

83 V. Jovanović, „Alimpije Vasiljević“, 604.

84 M. Popović, *Filosofski i naučni rad Alimpija Vasiljevića*, Matica srpska, Novi Sad 1972, 31.

85 AS, MP, 1863, VII, 1279, A. Vasiljević „Molba da predaje filozofske nauke“ (zastupniku) ministru prosvete, ministru finansija K. Cukiću (27. septembar 1863); AS, MP, 1868, 2756; VII, 1703, Mišljenje Rektorata (17. avgust 1868); A. Vasiljević, „Molba Rektoratu Velike škole“ (30. avgust 1868).

nameri da diskvalifikuje Vasiljevića tokom njihove polemike: „ne znađah da će g. Vasiljević, koji je bogosloviju izučavao bacati oko na katedru filozofije“.⁸⁶ U vreme borbi u Beogradu (1862) Vasiljević se prijavio u Licejsku legiju, a potom je bio na raspolaganju komandantu beogradskih boraca, kapetanu Đoki Vlajkoviću.⁸⁷ Za vreme srpsko-turskih ratova (1876/8) bio je ministar u akcionim ministarstvima (vladama) i u kneževoj pratnji kao zastupnik vlade u vrhovnoj komandi. Nakon uspešnog zauzimanja Niša 29. decembra 1877. (11. januara 1878) ovlašćen je da kao ministar koji je kod kneza, u oslobođenim predelima postavlja državne činovnike. Svoju kuću je prodao zbog duga nastalog davanjem 50 dukata za unutrašnji zajam državi za vođenje ratova (a bio je udovac sa šestoro dece).⁸⁸

Kujundžić je pristupno predavanje pod naslovom „Svet harmonije“ održao 9. februara 1866. godine (objavljeno u *Vili*, 1866).⁸⁹ Kujundžićev „Svet harmonije“ kritički je prikazao Vasiljević u *Danici* (1866), gde je razmatrao i pitanje postavljanja Kujundžića za suplenta na Velikoj školi.⁹⁰ Kao liberali i članovi Ujedinjene omladine srpske, obojca su kritičari apsolutizma tadašnje vlade. Vasiljević je, međutim, kažnjen, a Kujundžić nagrađen (katedrom). U vezi sa izborom za nastavnika na upražnjenoj katedri filozofije na Velikoj školi, Kujundžić u „Komentarovom završetku“ ukazuje da „pri svim svojim `književnim izopačavanjima` g. Vasiljević ne dobi za se glasa profesorskog“ kada su obojca bila predložena. Spominje da je Vasiljević slao nekoga „u posetu profesorima da tamo argumentuje: da budući mi oboje volimo slobodu, i budući da se u istoriji filozofije ne slažemo, to da jedan od nas ipak mora biti nazadnjak – pa makar i više znao od onoga drugoga“.⁹¹ S druge strane, Vasiljević se pita: „Što se tiče izbora za katedru filozofije, ja ne znam, je li kogod išao za mene `gore` i dole i kako je `argumentovao`. No rad bi bio da znam, da li je istina, što se čuje, da je g. Kujundžić, kao vredan kandidat, sam svuda išao, gde je trebalo, pa i jednom bolesnom čoveku dosadivao“.⁹² Prebacuje Kujundžiću što je „Komentarov završetak“ štamapao u *Svetovidu*, odnosno u štampariji urednika *Svetovida* Aleksandra Andrića: „Milo mi je, što g. Kujundžijć nađe bratskog dočeka kod *Svetovida*. Tu će se naći sa dobrim

86 M. Kujundžić, „Komentarov završetak (Posle „Nekoliko reči g. A. Vasiljevića)“, 1.

87 V. Jovanović, „Alimpije Vasiljević“, 604.

88 Vladimir Jovanović se služi tada neobjavljenim hartijama Alimpija Vasiljevića. Vid. V. Jovanović, „Alimpije Vasiljević“, 699.

89 M. Kujundžić, *Svet harmonije. Čitao kao pristup k svojim filozofijskim predavanjima u Velikoj školi Milan Kujundžić* [9. februar 1866. godine, Državna štamparija, Beograd 1866, str. 12. Preštampano iz *Vile*]“, *Vila* 8 (20. februar 1866), 118–124; 9 (27. februar 1866), 133–137.

90 A. Vasiljević, „`Svet harmonije`. Čitao kao pristup k svojim filozofijskim predavanjima u Velikoj školi Milan Kujundžić (*Vila* broj 8. i 9)“, *Danica* 12/7 (30. april 1866), 283–288.

91 M. Kujundžić, „Komentarov završetak (Posle „Nekoliko reči g. A. Vasiljevića)“, 7.

92 A. Vasiljević, „`Svet harmonije`“, 288.

znancima i prijateljima“.⁹³ Kujundžić oštro reaguje: „podmeće mi neko `pravdanje`, kao da time, ako misli da mi se valja `pravdati` nekome, ne dokazuje da je zaista i u denuncijaciju otišao bio“ („Ključ mudrosti“).⁹⁴ U polemici Vasiljević–Kujundžić mogu se tražiti i prve naznake budućeg političkog razmimoilaženja i puta Kujundžića i Novakovića od liberala do konzervativaca i osnivača Napredne stranke (inicijator osnivanja je Milan Obrenović) desetak godina kasnije.⁹⁵ Dublji razlozi mogu se videti u Kujundžićevim gledištima sačuvanim u rukopisnoj zaostavštini. Treba uzeti u obzir i napomenu Slobodana Jovanovića da naprednjaci pripadaju drugoj generaciji, desetak godina mlađoj od liberalske.⁹⁶ Vodeće ličnosti naprednjaka gospodstva su deca iz „prve skamije Prve muške (beogradske) gimnazije“ i dve bliske školske generacije, što je bio slučaj i sa starijim liberalskim naraštajem, kao i sa Svetozarom Markovićem.⁹⁷

U vreme polemike sa Vasiljevićem Kujundžić počinje da predaje istoriju filozofije na Velikoj školi (tada se prvi put predaje istorija filozofije), koju razumeva kao pripremu (propedeutiku), odnosno uvod u glavne filozofske nauke za koje, u duhu svoga vremena, smatra logiku, psihologiju i estetiku.⁹⁸ Na neophodnost izučavanja istorije filozofije ukazuje kada se priseća kako tokom školovanja na Liceju nisu ništa znali o istoriji filozofije, što je vodilo pogrešnom razumevanju hronologije i međusobnog uticaja filozofskih učenja.⁹⁹ Kujundžić je samo nakon godinu dana rada na Velikoj školi (1866–1867) otpušten iz istih političkih razloga iz kojih su bili otpušteni iz državne službe i drugi liberali, Vladimir Jovanović, Milan Janković i Gligorije Geršić (prema § 76 – otpuštanje u interesu državne službe),¹⁰⁰ a Vasiljević premešten iz Beograda.¹⁰¹ Povod za Kujundžićevo otpuštanje bilo je njegovo glasanje za skupštinskog,

93 Isto, 287; *Световидъ*, Централный дневник за политику и белетристику (уредникъ и издатель Александръ Андрићъ). *Svetovid* je sačuvan samo delimično. Godišta u kojima je mogao izaći Kujundžićev tekst (1865/6) nema u našim glavnim bibliotekama, što ne znači da neće biti pronađen broj u kojem je Kujundžić objavio „Komenatrov završetak“.

94 M. Kujundžić, „Ključ mudrosti“, *Vila* 20 (15. maj 1866), 331.

95 AS, MK, 34, Koncept Glavnog odbora Napredne stranke pod naslovom Bez društva nema junaštva, bez zbora nema dogovora AS, MK, 32 (19. oktobar 1881); Koncept rasporeda sedenja članova Napredne stranke na prvom zboru.

96 S. Jovanović, „Vladimir Jovanović“, SD 11, 106.

97 U razredu zajedno sa Joanikijem (Janićijem [Milanom]) Kujundžićem bili su: Ljubomir Kaljević, Milutin Garašanin, Čedomilj Mijatović. U narednoj generaciji je bio (Kosta [Konstantin] Stojan) Novaković. Vid. *Spomenica o stogodišnjici Prve muške gimnazije u Beogradu (1839–1939)*, št. D. Gregorić, Beograd 1940, 445.

98 I. Marić, „Uvođenje istorije filosofije kao predmeta“ u: *Filosofija na Velikoj školi*, 35.

99 M. Kujundžić, „Materijalizam (psihologične študije)“ (1865), AS, MK, 119, 1.

100 Uneseno u *Činovnički zakon* na ovakav način 1865. i važilo još 1922. godine. Vid. S. Jovanović, *Druga vlada Miloša i Mihaila*, SD 3, 370.

101 Alimpije Vasiljević, *Moje uspomene*, pr. R. Ljušić, SKZ, Beograd 1990.

a ne vladinog kandidata.¹⁰² Kujundžić je, pri tome, prethodnih godina objavljivao u ženevskoj *Slobodi* (1864/5), protivladinom emigrantskom časopisu Vladimira Jovanovića (koji nije birao reči kada je kritikovao kneza Mihaila), pa je neobično što je uopšte bio zaposlen u Velikoj školi.¹⁰³ Živojin Žujović je zbog objavlivanja članaka u *Slobodi* izgubio stipendiju (1864), a ne, kako bi bilo očekivano, i kako se mislilo, zbog rada u inostranim zavereničkim socijalističkim i nihilističkim organizacijama (od kojih se jedna zvala Zavera).¹⁰⁴ Nakon ubistva kneza Mihaila, u vreme Namesništva kneževskog dostojanstva, kada je jedan od namesnika, Jovan Ristić, postao novi vođa liberala, Vasiljević je iz Požarevca vraćen u Beograd, gde je postavljen za profesora (prve) Beogradske gimnazije, a nedelju dana kasnije za honorarnog (9. [21] novembra 1868) i naredne godine za redovnog profesora filozofije i logike na Velikoj školi (14. [26] avgust 1869).¹⁰⁵ Kujundžić je zabeležio svoje utiske sa jednog Vasiljevićevog predavanja („na mojoj bivšoj katedri“) kojem je prisustvovao u Velikoj školi (Kapetan Mišinom zdanju).¹⁰⁶ Ističe da su predavanja iz istorije filozofije i estetike tada zapostavljena: „G. Vasiljević, koji je pre dve godine zastupio moje mesto u Velikoj školi, predavao je i predaje tamo samo Psihologiju i Lođiku, a ona ostala dva predmeta ostavio je na stranu, jer po novom projektu ustrojstva Velike škole valjalo bi da se otvore najmanje dve katedre za predavanje onih nauka koje su obično poznate pod imenom filosofije.“¹⁰⁷

Kujundžić je na osnovu objavljenog pristupnog predavanja (1866) pripremio širu studiju čiji prvi tom je objavljen pod naslovom *Kratki pregled harmonije u svetu* (1867).¹⁰⁸ Školska komisija (Dimitrije Matić i Josif Pančić) je dala pohvalne pismene ocene knjige. Matić je (prema Kujundžićevom predgovoru) „izrekao [...] `da ona:

102 V[eljko] Petrović, „Kujundžić Milan (Aberdar)“, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, 2, ur. S. Stanojević, Zagreb 1926, 485–486.

103 Kosta Hristić tvrdi da je Kujundžić otpušten zato što pružio podršku studentskoj pobuni izazvanoj odlaskom Aćima Čumića iz Velike škole. To je hronološka greška, jer je ranije spomenuo je Kujundžić u to vreme već bio otpušten. Do ove greške moglo je doći pošto se Kujundžić kasnije približio konzervativcima. Vid. Kosta Hristić, *Zapisi starog Beograđanina*, Nolit, Beograd (1923) 1989, 106–112, 315.

104 Đorđe Ignjatović, „Prilozi bigorafiji Živojina Žujovića“, *Zbornik istorijskog muzeja Srbije* 25 (1988), 31–32.

105 Ovaj rok između honorarnog i redovnog profesora skraćuje u memoarima K. Hristić. O Vasiljevićevom dolasku na Veliku školu za profesora psihologije i logike, na katedru Milana Kujundžića vid. njegov student Kosta Hristić, *Zapisi starog Beograđanina*, Nolit, Beograd (1923) 1989, 315–316. Mihailo Popović, *Filosofski i naučni rad Alimpija Vasiljevića*, Matica srpska, Novi Sad 1972, 33. Opisuje aneddotu u kojoj je učestvovao, takođe Vasiljevićev student, Mihailo Mika Kr. Đorđević, budući ministar inostranih dela, kao i Laza K. Lazarević i Ljuba Kovačević.

106 M. Kujundžić, „Umesto odgovora“, *Vila* 34/4 (5. decembar 1868), 802.

107 AS, MK 196, Koncept pisma M. Kujundžića ministru prosvete (bez datuma, verovatno 1870).

108 Milan Kujundžić, *Kratki pregled harmonije u svetu* (Srce ili nauka o osećanju), I (pregledala i odobrila školska komisija), Državna štamparija, Beograd 1867.

‘nije obično školsko’ delo, nego je nešto novo, ali se može primiti kao školska knjiga, jer pokreće nauku napred‘.¹⁰⁹ Matić je čak upotrebio isti izraz kojim je Vasiljević u prikazu Matičeve *Istorije filozofije* opisao karakteristiku istinskog naučnog rada: „kod naroda kod kojih je književnost [nauka] daleko naprednija od naše, traži se od nove knjige da ona unese u nauku i kakvu novu misao; traži se od književnika, da on svojim radom pokrene nauku dalje“.¹¹⁰ Alimpije Vasiljević koji je u to vreme bio u sred prepirke sa Kujundžićem, nije mogao dobro da primi Matičevu pohvalnu ocenu.

Profesor pedagogije Stevan D. Popović istakao je pred školskom komisijom da je Kujundžićeva knjiga delo „izrađeno samostalno i celokupno“.¹¹¹ Kujundžić navodi da je „pokojni Živojin Žujović, oduševljeni pobornik napredne i radikalne nauke socijalne“ za knjigu tvrdio da je „originalna ne samo u našoj nego i u sveopštoj literaturi“. Žujović ocenjuje da je u knjizi izložena: „nova racionalna filozofija, koja svrh svih svojih dostojanstava nosi još na sebi do neke mere i nacionalni kolorit“.¹¹² Kujundžić, međutim, ne ukazuje na Žujovićevu negativnu kritiku njegovih filozofskih stanovišta: „Mi mislimo da je polje filozofije mnogo šire. I sami germanski filosofi nešto su više razumevali pod filozofijom. Tako Fihte stariji uzima filozofiju kao nauku nauka, kao ‘naukoučenje’, a Hegel sam zove svoju filozofiju filozofijom ‘apsoluta’ [...]. Mi ne znamo na priliku čim je psihologija više filozofska nauka nego fizika, čim li logika nego hemija, ili ma koja druga nauka? Šta više, baš naprotiv, psihologija i logika na svom dosadašnjem stupnju razvitka mnogo su manje filozofske nego li fizika ili astronomija, jer su manje naučne od njih“.¹¹³

109 M. Kujundžić, *Kratki pregled*, 2, 6–7. Original ocene nije sačuvan prema A. Stojković *Milan Kujundžić Aberdar. Filozofska i društveno-politička shvatanja*, Matica srpska, Novi Sad 1977. U vreme objavljivanja nije bila dostupna Kujundžićeva rukopisna zaostavština. Vid. Isto, 11.

110 Alimpije Vasiljević, „Istorija filozofije po Švegleru, izradio Dimitrije Matić. Prvi deo. Pregledala i odobrila školska komisija. U Beogradu u državnoj štampariji. 1865.“, *Vila*, list [nedeljnik] za zabavu, književnost i nauku (izd. i ur. Stojan Novaković), 32 (8. avgust 1865), 405–408.

111 M. Kujundžić, *Kratki pregled*, 2. deo, Nauka o svesti, XXXX. Kujundžićev predgovor 16. februar 1871.

112 Kujundžić u predgovoru navodi da je ovu ocenu Žujović izneo u *Vili* 33 (1868), ali se ona nalazi u sasvim drugom broju *Vile* u okviru teksta „Istorik Bekl i novi principi istorijske nauke. Povođom ‘Uvoda u istoriju narodnog obrazovanja kod Srba’, što je napisao g. Alimpije Vasiljević, profesor. Od Ž. Žujevića“, *Vila* 4/4 (5. februar 1868), 92. U broju *Vile* koji navodi Kujundžić u predgovoru (1872), nalazi se veoma kritičan Žujovićev prikaz Kujundžićevih gledišta o filozofiji iznesenih u tekstu „O filozofiji u Srba“. Vid. Živojin Žujović, „Umesto kritike“, *Vila* 33/4 (25. novembar 1868), 782–783. Žujović se pohvalno izražava o Kujundžićevom *Kratkom pregledu*, a iznenađen je i kritikuje iste Kujundžićeve stavove u „O filozofiji u Srba“. Kujundžić je odgovorio na Žujovićevu kritiku u narednom broju *Vile*. Vid. M. Kujundžić, „Umesto odgovora“, *Vila* 34/4 (5. decembar 1868), 802–807.

113 Žujovićeva kritika Kujundžićeve studije „O filozofiji u Srba“ koju Žujović s pravom naziva člankom o Dositeju Obradoviću, odnosi se, u stvari, na Kujundžićevo shvatanje filozofije kako je ono izlo-

Kujundžić i Vasiljević slede Milovu logiku. Pošto ne prihvata dvojsto čulnog i apstraktnog mišljenja, Kujundžić pomoću analize osećaja i predstava hoće da utvrdi stvarne veze predmeta. Ukazuje (hegelovski) na unutrašnju mnoštvenost pojedinačnih stvari. Za Vasiljevića logika nije, kao što je bila ranije, formalna logika (veština pravilnog silogističkog mišljenja), niti hegelovska (realna), već „naučna“ deduktivno-induktivna milovska logika (koju je usvojio i „znameniti fiziolog Ljuis [George Henry Lewes] u svojoj *Istoriji filozofije*“), nauka o metodama dosezanja istine, odnosno izučavanje stvarnog procesa mišljenja.¹¹⁴ Vasiljević ukazuje da je induktivna logika „imala vrlo sjajan uspeh [u Engleskoj, a] bila loše sreće u Francuskoj i Germaniji“. Zaključuje da su vrlo štetne posledice pogrešnog razumevanja značaja induktivne metode na kontinentu, pogotovo u pogledu psihologije. Ukazuje i da je antagonizam između nauke i filozofije prešao i u Srbiju.¹¹⁵

U predgovoru *Kratkog pregleda harmonije u svetu*, nabrajajući pozitivne kritike i odgovarajući na negativne, Kujundžić se osvrnuo i na negativnu kritiku u ruskoj štampi¹¹⁶ koju je preneo i jedan ženevski list (A. Kumanudija).¹¹⁷ Iza negativnog prikaza u ruskoj štampi Kujundžić prepoznaje Vasiljevićeve uticaj. O sebi govori u trećem licu, kao o „pukom nezalici“, kako ga je Vasiljević nazvao: „puki nezalica prvom pojavom svojom prekratio [je] noge skolastičnim vampirima nemačkim, koji su u nas bili povelili kolo čak kroza vrata seminarija ruskih. U očima g. Vasiljevića pomrčala ideal Heglova, filozofija predstade mu biti mejdanisanje između apsolutnog idealizma i apsolutnog materijalizma, Lok mu prestade biti `materijalist`, a Kanto predstade biti `otac novoga kritičkog pravca`. Nemačka prestade biti jedino ognjište filozofije, i na svagda zasuši mu izvor `urođenih ideja`, koje bi nauku ljudsku vadile `iz dubine našeg duha` ... moj protivnik pribeže najzad i sam pod zastavu pozitivaca ingliskih“.¹¹⁸ Na ove napade iz druge knjige *Kratkog pregleda Harmonije u svetu* odgovorio je Vasiljević brošuricom pod naslovom *Kritika. Kratki pregled*

ženo i u *Kratkom pregledu harmonije u svetu*. Vid. Milan Kujundžić, „O filozofiji u Srba“ [*Glasnik Srpskog učenog društva* 23 (1868), 155–239. (iste godine objavljeno i kao separat, 87 stranica)] u: *O srpskoj filozofiji*, ur. I. Matić, Plato, Beograd 2003, (dalje: M. Kujundžić, „O filozofiji u Srba“), (dalje: OSF), 5–68; Živojin Žujović, „Umesto kritike“, *Vila* 33/4 (25. novembar 1868), 782–783.

114 „Milj je obuhvatio svojom logikom oba ta metoda: induktivni i deduktivni, i obuhvatio ne kao dve protivpoložnosti, već kao jedan isti proces. Stoga je i nazvao svoju knjigu `sistema deduktivne i induktivne logike““. Vid. A. Vasiljević, „Pogled na istorijski razvitak logike. III. Naučna logika“, 34/4 *Matica* (10. decembar 1869), 800. Up. Slobodan Žunjčić, *Istorija srpske filozofije*, ZUNS, Beograd 2014, 170 i dalje.

115 A. Vasiljević, „O psihološkoj metodi u Engleskoj, Francuskoj i Germaniji“, *Glasnik Srpskog učenog društva* 8/25 (1869), 250–271.

116 *C.-Петербургскія Вѣдомости* брой 193 (1869).

117 M. Kujundžić, *Kratki pregled harmonije u svetu*; II. Nauka o svesti (pregledala i odobrila školska komisija), Državna štamparija, Beograd, 1872, XII.

118 M. Kujundžić, *Kratki pregled*, 2, XX–XXI.

harmonije u svetu (1873).¹¹⁹ Vasiljević naglašava da ne bi bila mana preći „pod zastavu pozitivaca ingliskih“, ako je taj pravac bolji: „To je i dužnost svakog profesora, da neprestano prati razvitak nauke i da usvaja ono što je bolje i savršenije“. ¹²⁰ Dodaje da to „što se g. Kujundžić ne slaže samnom ni sada kao ni pređe to je baš dokaz da ja nisam napustio svoj pređašnji pravac, a kamoli da sam usvojio njegov pravac“. ¹²¹ Vasiljević se javno odriče Hegela. ¹²² Naglašava da Kujundžić izvrće smisao njegovih reči. Obrazlaže svoje gledište o istoriji filozofije kao filozofskoj disciplini koja je nastala u Nemačkoj, gde se jedino i razvijala: „Ingliski filosofi nikad se nisu zanimali tom naukom, osim jednog Ljuisa, pa i on samo u toj celji, da pokaže kako to nije nikakva nauka“. ¹²³ Vasiljević naglašava da isticati nemački rad na istoriji filozofije nije isto što i biti zastupnik idealizma i ukazuje da svoje stanovište o istoriji filozofije nije preneo na psihologiju, koja je u to vreme smatrana bazičnom filozofskom disciplinom, važnijom od istorije filozofije.

Za vreme Namesništva Kujundžić je bio postavljen (1868) za sekretara u Ministarstvu unutrašnjih dela. ¹²⁴ Nakon dve godine (1871) dao je ostavku na ovo mesto (sekretara 4. klase) sa obrazloženjem da je „došao u Ministarstvo unutrašnjih poslova samo kao u školu u kojoj je trebalo da dopuni [...] svoje obrazovanje“. ¹²⁵ U sačuvanom konceptu pisma ministru unutrašnjih dela naglasio je da ga je „i sama država izrekom spremala za [ ] rad na prilično pustom polju nauke u nas Srba`“ kad mu je davala pomoć da se školuje „i na tuđim školama“ i da je usmeni dogovor o radu bio ograničen na dve godine koje su istekle, a da se nije otvorilo nikakvo mesto u prosveti. Spominje i zdravstvene probleme: „oskudica u zdravlju podseća me da ne propuštam godine snage i radljivosti koje su po svoj prilici vrlo usko odmerene“. ¹²⁶ Nakon ostavke, Kujundžić se prihvatio uređivanja *Mlade Srbadije*, glavnog organa Ujedinjene omladine srpske, posvećujući se nacionalno-političkom radu. ¹²⁷ U to vreme Svetozar Marković sa drugovima istupa iz odbora Ujedinjene omladine srpske. ¹²⁸

119 A. Vasiljević, *Kritika*. „Kratki pregled harmonije u svetu; II . Nauka o svesti. Napisao Milan Kujundžić, pregledala i odobrila školska komisija. U Beogradu izdanje i štampa državne štamparije, 1872. god.“ Državna štamparija, Beograd 1873.

120 A. Vasiljević, *Kritika*, 2.

121 Isto.

122 Isto, 3.

123 Isto.

124 V. Petrović, „Kujundžić Milan (Aberdar)“, 485–486.

125 AS, MK 226, Koncept pisma M. Kujundžića ministru unutrašnjih dela (Radivoju Milojkoviću) sa obrazloženjem ostavke (bez datuma).

126 Isto.

127 AS, MK 226, Koncept pisma M. Kujundžića ministru unutrašnjih dela sa obrazloženjem ostavke (bez datuma).

128 Vid. kritiku Vladimira Jovanovića i Milana Kujundžića u: Svetozar Marković i Đura Ljočić, „Članovima omladinskog odbora u Novom Sadu“ (Beograd, 23. januar 1871), u: CD 4, 142–144.

Oktobra 1873. godine, u vreme kada je Stojan Novaković ministar prosvete i crkvenih poslova u liberalskoj Ristićevoj vladi, Milan Kujundžić se vratio na Veliku školu. Predavao je istoriju filozofije i estetiku, dok je Vasiljević nastavio da predaje logiku i psihologiju. U vreme kada su zajedno radili na Velikoj školi (1873), nastupilo je primirje u njihovom međusobnom ratu. Napor koji su uložili da ostvare svoju želju da predaju filozofiju na Velikoj školi, obrnuto je proporcionalan lakoći sa kojom su napustili pedagoški rad.¹²⁹ Vasiljević ulazi u vladu 1875. godine, nakon čega ostaje upražnjeno mesto predavača logike i psihologije. Stojan Novaković se zalaže da predavanje ovih predmeta preuzme Kujundžić.¹³⁰ Čitavih trideset godina, od Svetoandrejske skupštine (1858) do Ustava iz 1888. godine, na mestu ministra prosvete smenjivali su se liberali (i naprednjaci), Dimitrije Matić, Alimpije Vasiljević, Stojan Novaković, Milan Kujundžić, Stojan Bošković i Stevan D. Popović, od kojih su pojedini obavljali i dužnosti ministara drugih resora.¹³¹ Kao ministar prosvete i crkvenih poslova Kujundžić je proganjao liberale, posebno Alimpija Vasiljevića i Vladimira Jovanovića (koga je tužio zbog jednog članka),¹³² predsednika Srpskog učenog društva, čiji rad je suspendovao 13. [25] maja 1886. godine.¹³³ Na spisak članova novoosnovane Kraljevsko-srpske akademije ne stavlja imena naučnika iz redova liberala.¹³⁴ Posle pada vlade kritikuje novog ministra, Alimpija Vasiljevića, i njegovu prosvetnu politiku (1887).¹³⁵

Polemika Kujundžić–Vasiljević dobila je epilog nakon Kujundžićeve smrti (1893), kada je deset godina stariji Vasiljević (1832–1911) koji je Kujundžića (1842–1893) nadživio još skoro dvadeset godina, napisao raspravu o njemu. Rasprava je pročitana

---

U istom tomu ima više sačuvanih prijava doušnika i učesnika raznih sastanaka (najčešće Tome Pavlovića, obaveštajca Jovana Ristića) na koje je dolazio i Kujundžić kao urednik *Mlade Srbadije*.

129 Vasiljević je po povratku sa studija u Rusiji (želeći da predaje) odbio dobar položaj u činovništvu (i uvredio visoke ličnosti), sa kojeg je mogao dalje da napreduje prema činovima državne hijerarhije.

130 AS, SN 1086 (bez datuma). U sačuvanom konceptu pisma ministru prosvete (liberalu Stojanu Boškoviću?) Stojan Novaković detaljno obrazlaže zašto je bolje da M. Kujundžić preuzme predavanje psihologije i logike, nego da se na u žurbi primi nestručno lice.

131 Jednom je ministar prosvete (i šef vlade) bio dr Lazar Dokić, kraljev vaspitač i lekar i prijatelj Vladimira Jovanovića.

132 AS, MK 18, M. Kujundžić Miti Milovanoviću, (koncept) o parnici 7. Parnica se razvlačila do pada naprednjačke vlade, kada je završena u korist Vladimira Jovanovića. Kujundžić smatra da je uvreda koju mu je naneo V. Jovanović teža, jer je nanesena sa položaja predsednika Srpskog učenog društva.

133 V. Jovanović, „Liberalni patrioti u upravi Srpskog učenog društva“, *Uspomene*, 474–475; S. Jovanović, „Vladimir Jovanović“, SD 11, 104.

134 Mile Stanić, *Građa o imenovanju prvih članova Srpske kraljevske akademije*, SANU, Beograd 2010.

135 AS, MK 125 (nema datuma, ali nakon osnivanja SKA, 1887), Koncept celog eseja o A. Vasiljeviću pod naslovom „Prosvetna bruka u kraljevini“.

na skupu Akademijinog Odeljenja filozofskih nauka (9. februar 1898). Članovi Odeljenja bili su Stojan Bošković, Jovan Žujović, Ljuba Stojanović, Svetislav Vulović, Jovan Turoman, P. Đorđević, Ljubomir Klerić [Julius Kleru, nemačkog porekla], Ljubomir Kovačević i Milan Đ. Milićević.¹³⁶ Jednoglasno je odlučeno da se Vasiljevićeva rasprava o Kujundžiću ne može štampati u časopisu (organu) Srpske kraljevske akademije.

Boris Milosavljević

Izvori

Neobjavljena arhivska građa:

Arhiv Srbije

AS, MK – Arhiv Srbije, Lični fond Milana Kujundžića – Aberdara¹³⁷

AS, SN – Arhiv Srbije, Fond Stojana Novakovića

Objavljena arhivska građa:¹³⁸

Васиљевић, Алимпије, *Моје успомене*, пр. Р. Љушић, СКЗ, Београд 1990.¹³⁹

Јовановић, Владимир, *Успомене*, пр. В. Крстић, БИГЗ, Београд 1988.

Крстић, Никола, *Дневник, приватни и јавни живот*, пр. А. Вулетић и М. Јагодић, ЗУНС, Београд 2005.

Живети у Београду 1879–1889, Документа Управе Града Београда, књига 5, Историјски архив Београда, Београд 2007.

Станић, Миле, *Грађа о именовану првих чланова Српске краљевске академије* [Из хартија Милана Кујунџића], САНУ, Београд 2010.

Polemika Vasiljević–Kujundžić:

Schwegler, Albert, *Geschichte der Philosophie im Umriß* [1847; 1848], 5. verbesserte Aufl, Stuttgart 1863.

Матић, Димитрије, *Историја философије по Швеглеру* [Albert Schwegler], Први део (прегледала и одобрила школска комисија), Државна штампарија, Београд 1865.

Матић, Димитрије, *Историја философије по Швеглеру*, Други део (прегледала и одобрила школска комисија), Државна штампарија, Београд 1865. (објављена током полемике).

¹³⁶ *Godišnjak SKA*, 11 (1897/99), 34. Ур. А. Стојковић, Милан Кујунџић, 14.

¹³⁷ Фонд је среден 1991. године. Вид. *Lični fond Milana Kujundžića – Aberdara (1842–1893)*, Sumarni inventar i analitički inventar, Arhiv Srbije, Beograd 1991.

¹³⁸ У изворима и литератури наводимо радове и књиге у оригиналу (шtampane ćirilicom, углавном).

¹³⁹ До сада није пронађена друга Вasiljevićева рукописна заоставштина, осим успомена које су биле намењен његовој деци.

Васиљевић, Алимпије, „Историја философије по Швеглеру, израдио Димитрије Матић. Први део. Прегледала и одобрила школска комисија. У Београду у државној штампарији. 1865.“, *Вила*, лист [недељник] за забаву, књижевност и науку (изд. и ур. Стојан Новаковић), 32 (8. август 1865), 405–408.

Кујунџић, Милан, „Питагора или Тал“, *Вила* 36 (5. септембар 1865), 445–447.

Васиљевић, Алимпије, „Одговор г. Кујунџићу“, *Вила* 38 (19. септембар 1865), 469–470.

Кујунџић, Милан, „Питагора или Тал (допуна)“, *Вила* 40 (3. октобар 1865), 494–495.

Васиљевић, Алимпије, „Још неколико реч о философским примедбама г. Кујунџића“, *Вила* 42 (17. октобар 1865), 516–518.

Кујунџић, Милан, „Одговор на `Још неколико речи...`“, *Вила* 42 (17. октобар 1865), 518–520.

Васиљевић, Алимпије, „Књижевна изопачавања“, *Даница*, лист за забаву и књижевност. Издаје и уређује Ђорђе Поповић, 33/6 (30. новембар 1865), 787–791.

Кујунџић, Милан, *Коментар на „Књижевна изопачавања“ г. А. Васиљевића, Даница 33, 1865*, Државна штампарија, Београд 1865.

Кујунџић, Милан, „Научна светска скупштина“, *Вила* 52 (26. децембар 1865), 638–640. (Посредно пошто је критика хегеловства).

Васиљевић, Алимпије, *Неколико речи о `Коментару` г. М. Кујунџића*, Штампарија Николе Стефановића, Београд 1866.

Кујунџић, Милан, „Коментаров завршетак“, *Световид* (Беч, ур. А. Андрић, нема сачуваних, односно до сада пронађених бројева *Световида* за 1865/6. годину). Заседна брошура је штампана у штампарији (књигопечатњи) А. Андрића у Београду 1866. године (један примерак се чува у Библиотеци САНУ).

Кујунџић, Милан, „Свет хармоније. Читао као приступ к својим филозофијским предавањима у Великој школи Милан Кујунџић [9. фебруар 1866. године, Државна штампарија, Београд 1866, стр. 12. Прештампано из *Виле*]“, *Вила* 8 (20. фебруар 1866), 118–124; 9 (27. фебруар 1866), 133–137. (Посредно, идеализам и материјализам).

Васиљевић, Алимпије, „`Свет хармоније`. Читао као приступ к својим филозофијским предавањима у Великој школи Милан Кујунџић (*Вила* број 8. и 9)“, *Даница* 12/7 (30. април 1866), 283–288.

Кујунџић, Милан, „Кључ мудрости“, *Вила* 20 (15. мај 1866), 331–332.

Кујунџић, Милан, *Кратки преглед хармоније у свету (Срце или наука о осећању)*, I (прегледала и одобрила школска комисија), Државна штампарија, Београд 1867.

Кујунџић, Милан, „О философији у Срба“ [*Гласник Српског ученог друштва* 23 (1868), 155–239 (исте године објављено и као сепарат, 87 страница)] у: *О српској философији*, ур. И. Матић, Плато, Београд 2003, 5–68. (сврстао А. Васиљевића у други период, а не у наатурализам).

Кујунџић, Милан, „Уместо одговора“, *Вила* 34/4 (5. децембар 1868), 802–807. (описује како је слушао предавање Алимпија Васиљевића у Великој школи. Одговор је на критику Живојина Жујовића, „Уместо критике“, *Вила* 33/4 (25. новембар 1868), 782–783).

Кујунџић, Милан, *Кратки преглед хармоније у свету; II. Наука о свести* (написао Милан Кујунџић, прегледала и одобрила школска комисија), Државна штампарија, Београд, 1872.

Васиљевић, Алимпије, *Критика. "Кратки преглед хармоније у свету; II. Наука о свести. Написао Милан Кујунџић, прегледала и одобрила школска комисија. У Београду издање*

и штампна државне штампарије, 1872. год” написао: А. Васиљевић. У Београду у Државној штампарији 1873.

Drugi radovi A. Vasiljevića i M. Kujundžića:

Васиљевић, Алимпије, „О психолошкој методи у Инглеској, Француској и Германији“, *Гласник Српског ученог друштва* 8/25 (1869), 250–271.

Васиљевић, Алимпије, „Кратки преглед Хеглове филозофије“, *Гласник друштва српске словесности* 17 (1863), 183–280.

Васиљевић, Алимпије, *Историја народног образовања код Срба*, 1, Државна штампарија, Београд 1867.

Кујунџић, Милан, *Иде ли свет на боље или на горе?* (прештампано из Младе Србадије), Платонова штампарија, Нови Сад 1870

Кујунџић, Милан, *Воља и слобода*, од Мил. Кујунџића, академика, На свечаном скупу 22. фебруара 1888. Српска краљевска академија, Глас XX, Краљевска српска државна штампарија, Београд 1889.

Кујунџић, Милан, *Први јек*, (ова је књига награђена из књиж. фонда И. М. Коларца), Државна штампарија, Београд 1868.

Кујунџић, Милан, *Други јек, у корист српским јунакињама што испраћају своје миле на бојиште за народну слободу*, Државна штампарија, Београд 1870.

Tekstovi o A. Vasiljeviću i M. Kujundžiću (hronološki):

Милићевић, Ђ. Милан, „Кујунџић Милан (државник, писац)“, *Додатак поменику од 1888*, Српска краљевска штампарија, Београд 1901, 77–78.

Стеван В. Поповић, „Милан Кујунџић-Абердар“, *Орао, велики илустровани календар за 1895. годину* 21 (1894), 129–130.

Јовановић, Владимир, „Алимпије Васиљевић“, *Српски књижевни гласник*, 246, 26/8 1 (11. април 1911) 596–608; *СКГ* 247, 26/9, 1 (1. мај 1911), 698–711.

Лазаревић, Лука, „Милан Кујунџић“, *Мали поменик*, Београд (без године издања), 162–163.

Петровић, В[ељко], „Кујунџић Милан (Абердар)“, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, 2, ур. С. Станојевић, Загреб 1926, 485–486.

Јеремић, Драган, *О филозофији у Срба* [1966/67/68], Плато, Београд 1997, 33–34, („Хегеловци и позитивисти Д. Матић и А. Васиљевић“).

[Љ. К.] „Абердар, Први јек..., и др.“, *Матица*, лист за књижевност и забаву 13/3 (10. мај 1868), 302–305; 14/3 (20. мај 1868), 326–329; 15/3 (31. мај 1868), 349–353.

Недељковић, Душан, „Филозоф Милан Кујунџић, професор Велике школе као социјални песник“, *Правда*, Божићни број (6, 7, 8, 9. јануар 1939).

Поповић, Михаило, *Филозофски и научни рад Алимпија Васиљевића*, Матица српска, Нови Сад 1972.

Стојковић, Андрија, *Милан Кујунџић Абердар. Филозофска и друштвено-политичка схватања*, Матица српска, Нови Сад 1977. (у време објављивања није била доступна Кујунџићева рукописна заоставштина).

Starija literatura:

- Бошковић, Стојан, *Беседа, Свечани скуп Српскога ученог друштва (11. мај 1886) у спомен Димитрију Матићу*, Штампарија Краљевине Србије, Београд 1889.
- Жујовић, Живојин, „Историк Бекл и нови принципи историјске науке. Поводом `Увода у историју народног образовања код Срба`, што је написао г. Алимпије Васиљевић, професор. Од Ж. Жујевића“, *Вила* 4/4 (5. фебруар 1868), 89–93.
- Жујовић, Живојин, „Уместо критике“, *Вила* 33/4 (25. новембар 1868), 782–783.
- Јовановић, Слободан, *Уставобранитељи, Сабрана дела* 3, ур. Р. Самарцић и Ж. Стојковић, БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990–1991.
- Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића*, 1, СД 4.
- Недић, Љубомир, „Српски књижевни језик“, *Српски преглед*, 1, 1895,

Novija literatura (hronološki):

- Марић, Илија, *Филозофија на Великој школи*, Плато, Београд 2003.
- Марић, Илија (ур), *О српској филозофији*, Плато, Београд 2003.
- Жуњић, Слободан, *Прирок и суштество*, I–IV, Службени лист, Београд 2013.
- Жуњић, Слободан, *Историја српске филозофије*, ЗУНС, Београд 2014.
- Milosavljević, Boris, „Dimitrije Matić. Navodni prelaz sa hegelovstva na naturalizam“, *Theoria* 58/1 (2015), 103–151.
- Milosavljević, Boris, „Vladimir Jovanović. Filozofija, nauka, politika“, *Theoria* 59/2 (2016), 113–149.

Boris Milosavljević

A Debate Between Alimpije Vasiljević and Milan Kujundžić Aberdar (1865–1873)
(Summary)

In his lauding review of Dimitrije Matić's (1821–1884) *History of Philosophy* (largely based on A. Schwegler), published in 1865 in the journal *Vila*, started and edited by Stojan Novaković (1842–1915), Alimpije Vasiljević (1831–1911) assessed the pattern of the book as one of the latest and best in the field. In his critical reaction to Vasiljević's review, Milan Kujundžić (1842–1893) challenged his assessment. For the generation of the United Serbian Youth, Hegelianism was unacceptable for two reasons: because of increasingly influential positivism (naturalism) and scientism, and because of the strengthening of the ideology of Greater Germany with which it was equated. Both Vasiljević and Kujundžić were liberals. Their debate, however, was harsh and long, and the intellectual public followed it with “particular attention”. They polemized about, inter alia, the actual philosophical relevance of the issue of idealism vs. materialism. Even though the debate showed inconsistencies and contradictions in argumentation, it led to independence in problem formulation and solving.

KEYWORDS: criticism, philosophical debate, Milan Kujundžić, Alimpije Vasiljević, idealism, materialism